

у всьому різноманітті і розбіжності доль окремих країн та народів. У той же час поняття **І. е.** переназначене численними ідеол. інтерпретаціями.

С. Голованов

Історична міфологія. Різновид історіописання, метою якого є міфологізація нац. або політ. історії, окремих іст. постатей чи подій. У наук. літ. іноді **І. м.** зараховують до альтернативної історії, або фольк-гістори. Вона є важливою складовою політички іст. пам'яті.

І. м. своїми початками сходить в архаїчні міфи (міф про вічне повернення, міф про золоту добу тощо) та легенди, її первісні сюжети переважно героїчні, вони супроводжуються сакральним ореолом (міф про засновників Рима Рема і Ромула; засновників Києва Кия, Щека, Хорива та їхню сестру Либідь; Чеха, Леха і Руса, родоначальників чеського, польск. і руського народів; «Андріївська легенда» про провіщення апостолом Андрієм під час подорожі через Руську землю виникнення осіяного Божою благодаттю Києва; «Яфетична генеалогія» походження русів від біблійних прародителів тощо), вказують на батьків-засновників народів, міст, держав. Ця традиція в **І. м.** простежується протягом усього середньовіччя. Зокрема, в Україні вона заклала підвалини концепту «Київ — другий Єрусалим», у Росії концепту «Москва — третій Рим». У Новий час **І. м.** набуває форм соціально-політ. утопій («Острів Утопія» Т. Мора, «Місто Сонця» Т. Кампанелли та ін.). Утопії стали відповіддю на ідею іст. прогресу. Вони або її підносили, або, навпаки, були обернені у минуле, ідеалізуючи «первісний комунізм», «втрачений рай» у золоту добу. Так, Ж.-Ж. Руссо бачив у природному стані золотий вік людства, для якого характерна відсутність політ., правової і майнової нерівності.

У цей період набуває розвитку романтичний націоналізм, для якого був характерним пошук іст. коренів. Це сприяло появі міфів про «обрані народи»: кельтський міф (у XIX ст. ліг в основу політ. руху панкельтизму) про прародителів європ. народів кельтів; сарматський міф у Польщі — про походження польск. шляхти від сарматів — іраномовних племен, що мешкали на півдні України і були витіснені готами у II ст.; скіфо-сарматський міф; хозарський козацький міф в Україні; нордичний міф Ж. А. Гобіно про зверхність «нордичної (білої)» раси над ін. Різновидом **І. м.** став норманізм — теорія походження Київ. Русі, згідно з якою державотворчі процеси в Східній Європі пов'язані зі скандинавською експансією на Схід (Г. Баер, Г. Міллер, А. Шльоцер). Цей міф підтримувався так зв. рос. державницькою іст. шк. (М. Карамзін, М. Погодін).

Підйом **І. м.** у кінці XVIII–XIX ст. пов'язаний із проголошенням незалежності низки нац. держав, у кожній із яких формувалися та закріплювалися власні іст. міфи, пов'язані з боротьбою за незалежність. Їм притаманні героїзація особистості в історії (батьки-засновники США, С. Болівар у Півден-

ній Америці, Дж. Гарібальді в Італії, О. фон Бісмарк у Німеччині тощо) і творення міфу про особливий іст. шлях народів, що здобули незалежність.

У XIX ст. сформувався «дискурс Володаря», що підкоряє собі історію. За визначенням фр. філософа А. Глюксмана, формуванню цього дискурсу сприяли вчення «пророків революції» Й. Фіхте, Г. Гегеля, К. Маркса і Ф. Ніцше. За його версією, вся європ. епоха після Просвітництва демонструє тенденцію зростання ролі розуму в сусп. житті і його поступального ототожнення з владою. Ці вчення заклали основи **І. м.** XX ст., яка оформилася в політ. ідеології комунізму, фашизму, націонал-соціалізму. Зокрема, різні варіанти **І. м.** розвивалися в рамках філософії історії «консервативної революції» (міф про «тотальну мобілізацію» Е. Юнгера, міф про Третій рейх А. Меллера ван ден Брука, міф про Sonderweg — особливий іст. шлях Німеччини, арійський міф А. Розенберга тощо). Ці та ін. міфи культивувалися у Німеччині у 1920–40-х роках засобами освіти, літ., мистецтва, пропаганди.

І. м. у СРСР, попри відсутність у ній містичних та реліг. елементів, запозичила багато образів, канонів і ритуалів релігії. Головним її міфом була можливість створення досконалого сусп-ва без екон. експлуатації і соц. несправедливості. Керівниками проекту побудови комуніст. сусп-ва оголошувалася партія більшовиків та її лідери, навколо яких створювався культ особи (посмертний культ особи В. Леніна, культ особи Й. Сталіна, міфи про ін. діячів партії, героїв війни тощо). У СРСР також склався міф про «радян. народ», на основі якого конструювалася нова іст. соц. й інтернаціональна єдність народів, які проживали на території країни. Цей міф сприяв процесам денационалізації та русифікації.

Важливою для розуміння **І. м.** є оригінальна концепція кінця історії нім. філософа Л. Клагеса. Він протиставляє поняття «дух» і «душа»: вся історія людства — боротьба агресивного раціонального «духу» та ірраціональної «душі». Концепція Л. Клагеса глибоко песимістична: майбутнє людства він бачив як прогрес знищення, жаків і смертей («Ми не помиляємося, коли знаходимо прогрес порожньою примхою, і ми бачимо, що методи (прогресу) призводять до божевільного руйнування. Під приводом “користі”, “вигоди”, “прибутку”, “екон. розвитку”, “культури” переслідують справжню мету — знищення життя»). Зупинити кінець історії може «поворот у лоно Всежиття, де зникне персональне буття людини». Під ним розумілося повернення до першооснов людства, коли життєва цілісність досягалася безпосередньо, виражалася в переказах, міфах, образах, де суб'єкт і об'єкт існують разом.

Ю. Омельченко

Історична пам'ять. Спосіб збереження і трансляції досвіду та відомостей про минуле, важлива складова самоідентифікації індивіда, соц. групи і сусп-ва

в цілому. Дослідники відзначають широке (до **І. п.** включають іст. зрізи практично всіх виявів іст. свідомості, В. Полянський) і вузьке (**І. п.** — своєрідний духовн. потенціал народу, Л. Дробіжева) розуміння поняття **І. п.** розглядають як своєрідне психол. оснащення спільноти чи особи, як матрицю-сито, що слугує для просіювання потоку іст. подій, явищ, фактів (В. Масненко). Виокремлюють кілька рівнів **І. п.**: загальноетнічний (нац.), локальний (окремі етнічні групи) та особистісний. Відповідно до них виділяють колективну, групову та індивід. форми **І. п.** При розгляді феномену **І. п.** відзначають такі її ознаки (критерії): постійний розвиток, вибірковість, наступність, обмеженість у часі, персоніфікований характер, аксіологічне та емоційне забарвлення, набуття парадоксальних виявів. **І. п.** відтворює неспинність і наступництво соц. буття. Зміст пам'яті становить минуле, проте без нього неможливе мислення в сьогоденні. Минуле — це глибинна основа актуального процесу свідомості. **І. п.** розпадається на певні, досить протяжні пласти, що спроможні забезпечити тяглість свідомості спільноти. Кожен із таких пластів є обмеженим у часі. У реальному функціонуванні сусп. свідомості спостерігається явище перекривання одного пласта **І. п.** ін., більшим компліментарним для сучасників. Обрій **І. п.** — рухлива межа усвідомленого спільнотою власного іст. досвіду. Різні рівні **І. п.** мають і відмінні обрії. Найглибшою є пам'ять наук.-теор., далі — сусп. у вказаних формах. Найменший обрій має особистісна пам'ять. На обрії **І. п.** часто наявні міфологеми та легенди. Природа обрію **І. п.** є суб'єктивною.

Типологізація **І. п.** включає співіснування таких типів: безпосередня (коротка), притаманна учасникам та свідкам іст. подій, обмежена часом життя людини; наук., яка є складовою наук. думки і має потужний вплив на масову свідомість; міфол., що міститься у легендах і міфах; постійно відновлювана — пам'ять широких верств населення, спільнот і окремих осіб, яка формується під впливом чинників власного та сусп. досвіду. У механізмі формування **І. п.** провідну роль відіграють соц. досвід певної спільноти, етнічні стереотипи аксіологічного забарвлення, іст. традиція. Дослідники відзначають роль емоційного навантаження, оскільки до **І. п.** імплантується лише те, що викликало найбільше збурення сусп. пристрастей. Феномен **І. п.** фіксує епохальні події, які вказують загальний напрям розвитку спільнот. **І. п.** актуалізується в проблемні періоди життя сусп.-ва або соц. групи, коли перед ними постають нові складні завдання чи реальна загроза їхньому існуванню. Катаклізми дають потужний імпульс до змін у сприйнятті образів та оцінюванні значущості іст. осіб та подій. Процес трансформації **І. п.** охоплює не тільки «живу» соц. пам'ять, пам'ять про пережите сучасників і учасників подій, а й глибинні пласти культ. пам'яті сусп.-ва. Боротьба за політ. лідерство нерідко виявляється як суперництво різних версій **І. п.** (чи супротив її офіційній версії). Конструюванням прийнятих для

себе версій **І. п.** опікується не тільки офіційна влада, а й опозиційні сили, різні громад. рухи («пам'ять» і «контрпам'ять»). У кінці ХХ ст. сформовано наук. напрям — історія пам'яті (memory studies), що вивчає механізми формування і функціонування **І. п.** Засадничими стали праці фр. соціолога М. Альбваса, який запровадив поняття колективної пам'яті як соц. конструкту.

О. Драч

Історична реальність. Сукупність матеріально-го і духовн. досвіду людства, що формує сусп.-во в його цілісності. **І. р.** реалізується в певній моделі інтерпретації, яка водночас є фактором конструювання соц. реальності. Моделі інтерпретації **І. р.** пройшли тривалу еволюцію. З часів Геродота основним завданням історіографії вбачалося найбільш правдиве і повне зображення минувшини, коли історик віднаходить і якісно фіксує сліди минулих подій. У гр. історіографії з'являються перші інтерпретації **І. р.**: концепція п'яти поколінь Гесіода; прагматична історія Фукидіда, який заклав основи іст. критики; історія як урок (ритор Ісократ) тощо. В еллінську добу виникає поняття «всесв. історії» як єдиної історії гр. світу (Полібій). У рим. історіографії історія набуває дидактичної функції, розвивається жанр іст. біографії видатних постатей минулого (порівняльні життєписи Плутарха). У ранньому середньовіччі закладаються основи церковної історії (Євсевій Кесарійський), християн. хронології та інтерпретації іст. процесу як лінійного від створення Адама до другого пришествя Христа і залежного від волі Бога (провіденціалізм). Поряд із універсальною теологією історії існують регіональні моделі інтерпретації **І. р.**: візантійська, Києворуська (літописи Київ. Русі) тощо. У добу Відродження значного розвитку набуває ерудитська шк., представники якої робили акцент на зборі й критиці іст. джерел. У цей період відбувається розрив із провіденціалізмом, а історіографія розділяється на церковну і світську. В останній виділяється політ. модель інтерпретації **І. р.** (Н. Макіавеллі), формується модель «героїчної доби» (Л. Леруа), моделі геоісторії (Ж. Боден), модель всесв. історії як множинності цивілізацій і культур. У Новий час відбувається становлення раціоналістичної моделі інтерпретації **І. р.**, зароджується ідея прогресу, здійснюється пошук закономірностей в іст. процесі (ідея коловороту історії Дж. Віко; геогр. детермінізм Ш.-Л. Монтеск'є; концепція десяти епох Ж. А. Кондорсе). У ХІХ ст. відбувається остаточне оформлення історизму. Моделі інтерпретації **І. р.** набувають розвитку в нац. шк. історіософії та в рамках окремих філос. напрямів (зокрема, позитивізму). Часто ці моделі взаємоповнюють. Для філософії історії ХІХ ст. характерні: боротьба між ідеєю універсальної всесв. історії (Г. Гегель, Л. фон Ранке, О. Конт, Г. Бокль, К. Маркс й ін.) та ідеєю нац. органічного розвитку (слов'янофілізм, народницькі шк., пангерманізм, пан-